

KRIZA VREDNOTÂ I KULTURA

Ivan SUPIČIĆ, Zagreb

Sažetak

Kao što se tri ključne riječi iz ovog naslova mogu uzeti navedenim redom, mogle bi nam otvoriti dodatna obzorja i kad bi se postavile drukčijim redom. Moglo bi se tako govoriti i o krizi kulture kao i o vrednotama kulture, o kulturi vrednotâ, pa čak i o vrednotama krize. Kriza je, naime, stanje pokolebanosti, stavljanja u pitanje, slabljenja, ali i prilika ili poticaj za traženje izlaza, za uviđanje potrebe promjena radi poboljšanja i napretka. Čak bi i termin »kultura krize« mogao imati smisla ukoliko bi označio održavanje ili ustaljenost nekog upitnog stanja u kojem opadaju vrednote, umjesto traženja izlaska iz njega. U tom se negativnom smislu danas spominje, na primjer, »kultura smrti« nasuprot kulturi života.

Ima tako mnogo raznih vrednota da se moramo ograničiti samo na one najvažnije – duhovne vrednote. Kriza duhovnih vrednota je i kriza čovjeka. Krizna pak stanja normalne su faze ljudskog života i rasta, ne u tom smislu što bi se čovjek u njima morao neprestano nalaziti, nego u tome što kroz njih mora neminovno barem povremeno prolaziti. Ona su prilika za prevladavanje iskušenjâ, za iznošenje kriza, za duhovno produbljenje.

Isus Krist, ne samo da je kroz krize, kao čovjek, prolazio, nego im je išao u susret, s njima se suočavao da bi ih razriješio. Isus je takoreći gotovo neprestano prolazio kroz krizne situacije, nerazumijevanja i konflikte, od najmanjih do onih najvećih kao što su bile kušnja u pustinji, Getsemani i, konačno, Golgota. Ali Isus je upirao prstom i na krizna stanja kod čovjeka općenito, počevši od stanjâ grešnosti, pozivajući na pokajanje i pokazujući na izlaz iz njih, kao i posve konkretno, od čovjeka do čovjeka, upozoravajući na zlo u čovjeku i na zlo za čovjeka, na njegovu unutarnju patnju i vanjsko stradanje, da bi ih liječio, poticao na rješenje, pomogao da dođe do duhovnog i tjelesnog čovjekova ozdravljenja.

Čovjekova je egzistencija po definiciji krhka. Čovjekov je život gotovo permanentno izložen i ugrožen. Krize svih vrsta mogu nastupiti svakog trenutka, a krizna se stanja održavati dugo. Čovjek ih može i ne biti svjestan, što je zlo za njega. A dok je god u takvu stanju, kako može pokušati izaći iz njega? Suvremena je kriza civilizacije uperena protiv čovjeka i njegovih temeljnih vrednota: velik dio čovječanstva živi u bijedi i gladi, zaostao je i nepismen, pothranjen je i nerazvijen, kulturno je na margini, dok je drugi, manjinski dio u obilju i raskoši, u obijesnom rasipanju i uživanju. U mnogome je obscijenjen i sâm ljudski život od začeca do smrti.

No, toj ljudskoj i sociološkoj krizi valja dodati onu metafizičku, duhovnu i religioznu. Suvremena je, osobito zapadna, civilizacija proizvela pojedinca u kojemu prevladavaju individualizam, egoizam i ravnodušnost prema transcendenciji i Bogu, usmjerenost na vremenito i mate-

rijalno, potrošački mentalitet i relativizacija svih bitnih, napose duhovnih vrednota. Uza sva velika i pozitivna dostignuća suvremene civilizacije i kulture, ona je iznjedrila u čovjeku destrukciju duhovnog, božanskog i vječnog. Upravljenost na komfor, standard i što ugodniji život u svijetu, suvremenom se čovjeku čini daleko važnijom od njegove dubinske duhovne dimenzije i onoga što slijedi u nadsvijetu.

Ako se danas može govoriti o »kulturološkoj krizi kršćanstva« (Ž. Mardešić), o nikad dovršenom susretu Evandjelja i kulturâ koji treba uvijek unapređivati (M. Amaladoss), o univerzalnosti kršćanstva kojem se danas suprotstavlja relativnost kulturâ (J. Ratzinger), te o gigantskom zadatku i vitalnom značenju uključivanja kulturâ u život Crkve (P. Poupard), znak je to dubokih razmjera krize u koju su ušli i kršćani, i Crkva, i suvremeni svijet, iz koje će izlaz, da bi ga uopće bilo, moći biti jedino korjenit. Da se to ostvari, kršćanima će biti potrebna daleko veća kultura svetosti, njihova će vjera morati postati istinskom kuturom (Ivan Pavao II.).

Ključne riječi: kriza, kultura, vrednote, vjera, kenoza, ateizam, indiferentizam, nihilizam, idolatrija, kultura svetosti.

Ovo izlaganje ne želi biti izrazito znanstveničko, školsko, ne želi docirati, nabrajati mnogo autora i teorija, nizati citate. To ne bi bilo primjereno ni njegovu cilju ni prigodi. Naš je pristup posve drukčiji. Želimo što jednostavnije upozoriti samo na neke duhovne aspekte u svezi sa suvremenom krizom vrednotâ, na one koji dotiču bitno u čovjeku i u njegovoj kulturi danas, tako i u Hrvatskoj, u okviru svjetskih zbivanja i strujanja, koja već uvelike zahvaćaju i našu zemlju.

Tri ključne riječi iz naslova ovog predavanja – kriza, vrednote, kultura – mogu se uzeti navedenim redom kojim tvore određenu sintagmu, ali mogle bi se postaviti i drukčijim poretkom. Tada bi nam, tvoreći drugi smisao, mogle otvoriti dodatna obzorja, a time i pomoći da dublje i šire shvatimo krizu vrednotâ i kulturu našega vremena. Moglo bi se tako, okrećući njihov redoslijed, govoriti i o krizi kulture, pa o vrednotama kulture, zatim o kulturi vrednotâ, te čak i o vrednotama krize.

Dok bi se o ovim posljednjima moglo govoriti barem već u tom smislu što određene krize opravdano stavljaju u pitanje neka negativna ili čak bolesna stanja, tražeći stanovite vrednote kojih u tim stanjima nema, »kultura krize« mogla bi se uzeti kao održavanje nekog problematičnog ili narušenog stanja kao da ono, čak kad stavlja u pitanje nesumnjive vrednote, predstavlja samo po sebi neku vrednotu koju bi bilo vrijedno održavati ili njegovati. Ne kao igra riječi, nego kao smislen pojam, »kultura krize« bi dakle mogla i te kako odgovarati određenom realitetu, izražavati, pa i u naše dane, održavanje ustaljenosti jednog upitnog stanja, u kojem vrednote opadaju, umjesto da se traži, njihovim potvrđivanjem, izlazak iz njega. U tom se negativnom smislu tako danas govori, na primjer, i o takozvanoj »kulturi smrti« nasuprot kulturi života.

S druge strane, kao što ima raznih vrsta krizâ, već i zato što se one, među ostalim, mogu iskazivati na raznim područjima, postoji dakako i čitava ljestvica raznih vrednota. Dapače, ima ih tako mnogo da ćemo se, kako je spomenuto, ograničiti samo na neke aspekte onih najvažnijih, a to su *duhovne* vrednote. I kultura uključuje mnogobrojne aspekte. U sve te aspekte posve je nemoguće ovdje ulaziti. Ovom prilikom uzet ćemo kulturu u njezinu širokom smislu: kao više ili manje svjesno, racionalno oblikovanje svekolikog načina života ljudskih skupina, narodâ, ali i pojedinaca u njima, a tako i kao skupni mentalitet, psihologiju i osjećajno-doživljajnu sferu. U tom širokom smislu kultura uključuje i egzistencijalnu i misaonu te povrh svega duhovnu stranu: umjetnost i znanost, jezik i pismenost, te napose religiju i duhovnost.

O naravi kriznih stanja

Kriza je u biti stanje pokolebanosti, poljuljanosti, stavljanja u pitanje, slabljenja i odmaka od određenog sustava vrednotâ – kakav god on bio. Ali kriza je često prilika ili čak poticaj za traženje izlaza, za uviđanje potrebe za promjenama, možda i za iznalazak nekih novih vrednota, ili pak za sintezu novih i starih, novog i starog – *nova et vetera*. No, kriza obuhvaća i niz drugih aspekata. Dolazi do narušavanja neke prethodne, postojeće ravnoteže, novi događaji i doživljaji poremećuju, čak afektivno, dotadašnje stanje i strukturu odnosâ unutar određenih ljudskih skupina ili zajednica, počevši od obiteljske. Ali često dolazi u pitanje i odnos s vlastitom prošlošću, reaktiviraju se zaboravljeni ili u podsvijest potisnuti elementi ili sadržaji te prošlosti. A svaka promjena statusa rađa krizu, kako pojedinca tako i skupinâ odnosno zajednicâ. Traže se nova rješenja i drukčija ravnoteža.

Svaka kriza redovito uključuje aspekt nesigurnosti i neodlučnosti. Kriza je, po definiciji, prijelazno stanje ishod kojega je neizvjestan. A to izaziva tjeskobu i potencira samu krizu. Ona postaje objektivni i subjektivno doživljeni problem. Svijest o njoj može katkada dovesti i do njezina produbljenja. Da bi se razriješila, svaka kriza traži protok vremena, određeno trajanje, zahtijeva sazrijevanje. I, na kraju, sve su krize više ili manje krize identiteta. No, ticale se pojedinca ili zajednice, one obično dovode do procesâ mogućih promjena, tako da mogu imati i donekle stvaralačku, inovativnu snagu. Djeluju kao integrirajući čimbenici novih dostignuća ili otkrivateljice latentnih potencijala, neiskorištenih ili nedovoljno iskorištenih mogućnosti. Ukratko, kad govorimo o krizama mora nam biti jasno o čemu je riječ. Ima kratkotrajnih i dugotrajnih kriza, površinskih i dubokih, svojstvenih samo nekim neponovljivim situacijama, ali i periodičkih, takvih koje se u ljudskoj povijesti s vremena na vrijeme ponavljaju.

Krizna su stanja, općenito, normalne faze ljudskog života i rasta, ne samo individualno, nego i na razini ljudskih zajednica. Ne, doista, u tom smislu što bi

se čovjek u njima morao neprestano nalaziti, nego u tome što kroz njih, kao i ljudske zajednice, mora neminovno barem povremeno prolaziti. Ali krize su i prilika za prevladavanje iskušenjâ, za pročišćenje, za duhovni rast i produbljenje, za iznošenje križa, za konverziju i metanoju. One mogu čak postati utemeljiteljske etape.

Krize su neizbježan dio života, nezaobilazne pratilje ljudske naravi. Čovjekova je egzistencija po definiciji lomna i krhka. Čovjek je na svom putu u vremenu gotovo permanentno izložen i ugrožen zbivanjima, akcidentalnim, izvana i iznutra. On je ujedno »natura« i »avantura«. Krize svih vrsta mogu nastupiti svakog trenutka, a krizna se stanja održavati dugo. Čovjek ih može ali i ne mora biti posve svjestan. Postoje psihološki mehanizmi svjesnog i podsvjesnog zamagljivanja krize, bijega pred njom i sobom, njezina negiranja ili zataškavanja. Ti mehanizmi ne vode prema njezinu rješenju nego prema održavanju i produljenju, a katkad i pogoršanju. Što je manje čovjek svojega kriznog stanja svjestan, to stanje i izlazak iz njega postaju toliko teži.

Kriza suvremene civilizacije i kulture, ponesena novim, uperena je ne samo protiv nekih *starih* ili *preživjelih* vrednota nego i protiv čovjeka kao takvog i protiv nekih njegovih *trajnih* i *temeljnih* vrednota. Velik dio čovječanstva živi u bijedi i gladi, zaostao je i nepismen, pothranjen je i nerazvijen, kulturno je na margini, nepismen je ili polupismen, dok je drugi, daleko manji dio uronjen u obilje i raskoš, u uživanje i obijesno rasipanje. U mnogome je obscijenjen i sam ljudski život od začeca do smrti. Kao što je istaknuo već papa Pavao VI., socijalno je pitanje postalo svjetsko pitanje.¹

No, socijalnoj, društvenoj krizi valja dodati onu, uz nju duboko vezanu, kulturnu, moralnu, duhovnu i religioznu krizu kojoj je danas izloženo više-manje cijelo čovječanstvo. Suvremena je, osobito zapadna civilizacija proizvela pojedinca u kojemu prevladavaju individualizam, egoizam i ravnodušnost prema transcenciji, metafizičkom i Bogu, u prvom redu usmjerenost na vremenito i materijalno, potrošački mentalitet i relativizacija svih bitnih, napose duhovnih vrednota. Uza sva velika i pozitivna dostignuća suvremene civilizacije i kulture, u njihovu se okviru iznjedrila u čovjeku znatna i opasna destrukcija duhovnog, božanskog i vječnog. Pretežna upravljenošću na materijalni komfor, ekonomski standard i što ugodniji život u *svijetu* velikom se broju ljudi današnjice čini daleko važnijom od čovjekove dubinske duhovne dimenzije i od onoga što slijedi u *nadsvijetu*. Suvremena je kriza vrednotâ naprosto kriza čovjeka, ona ne nagrizava samo njegovu egzistenciju nego i esenciju, samu njegovu bit i biće; suvremena civilizacija i kultura stvaraju ili barem favoriziraju određene habituse, ponašanja

¹ Usp. PAVAO VI., *Populorum Progressio*, u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 314.

i usmjerenosti koji odvođe velik broj ljudi današnjice od bitnog i nadnaravnog. Današnji se kršćani moraju s time suočiti i kod sebe i kod drugih, sa svim onim što čovjeka otuđuje i otklanja ga od njegova nadnaravnog određenja, od Boga i od Krista.

I sâm Krist, ne samo da je, kao čovjek, kroz krize prolazio, nego im je svjesno išao u susret, s njima se suočavao da bi ih razriješio. Isus je takoreći gotovo neprestano prolazio kroz krizne situacije, nerazumijevanja, osporavanja i konflikte, od najmanjih do onih najvećih kao što su bile kušnje u pustinji, u Getsemaniju i, konačno, na Golgoti. Ali Isus je upirao prstom i na krizna stanja kod ljudi, općenito, počevši od najgoreg od svih, a to je ogreznost u zlu, grešnost, pozivajući na obraćenje i pokazujući put za izlazak iz zla, kao i, posve određeno, kod određenog čovjeka, pojedinca, kojeg je susretao, upozoravajući na zlo u čovjeku i na zlo za čovjeka, na njegovu unutarnju patnju i na vanjska stradanja, da bi svakoga poticao na rješenje, liječio i pomagao da dođe do čovjekova duhovnog pa i tjelesnog ozdravljenja.

Danas se može doista govoriti o »kulturološkoj krizi kršćanstva«, kao što to čini, na primjer, Željko Mardešić.² Mora se, s druge strane, jasno shvatiti, kako kaže Michaël Amaladoss, da će susret Evanđelja i kulturâ uvijek ostati nedovršen, pa će ga zato, osobito danas, trebati uvijek nanovo njegovati i unapređivati.³ U našem se vremenu doista radi, kako je to istaknuo i kardinal Joseph Ratzinger, o pravom suprotstavljanju partikularnosti i relativnosti kulturâ univerzalnosti kršćanstva⁴ te, kako je to osobito dobro pokazao dugogodišnji predsjednik Papinskog vijeća za kulturu kardinal Paul Poupard, upravo o gigantskom zadatku i vitalnom značenju uključivanja svih kultura u život Crkve.⁵ U naše bi se doba možda mogla nazrijeti i neka makar daleka analogija između situacije u kojoj su se našli kršćani i Crkva na svojim počecima i situacije u kojoj se, *mutatis mutandis*, u posve promijenjenim okolnostima nalaze danas. Tada su stajali pred moćnim svijetom grčko-rimske civilizacije i kulture, a danas pak pred onim suvremene kulture i civilizacije. Tada je predstojala *prvotna* evangelizacija, a danas predstoji i u tijeku je *nova* evangelizacija.

No, da bi se nova evangelizacija što učinkovitije provodila, da bi se, kako ističu kardinali Ratzinger i Poupard, približavanje, a ne suprotstavljanje univerzalnosti Evanđelja i posebnosti kulturâ iole ostvarivalo, potrebno je na svim područjima i razinama u sveopćoj Crkvi, pa tako i kod nas, u našem hrvatskom

² Usp. Ž. MARDEŠIĆ, »Kulturološka kriza kršćanstva«, u: *Crkva u svijetu*, XXXV, 2000., 2, str. 135–138.

³ Usp. M. AMALADOSS, *A la rencontre des cultures*, Pariz, Les Editions de l'Atelier, 1997., str. 52–54.

⁴ Usp. J. RATZINGER, *Fede, verità e cultura*, Milano, Tracce, 2000., str. 15.

⁵ Usp. P. POUPARD, *L'Eglise au défi des cultures*, Pariz, Desclée, 1989., str 30–43.

društvu, uložiti sve napore kojima bi, kao temelj svemu, u korijenu stajala izvorna i duboka *duhovna preobrazba*, kontinuirani rad, osobito među mladima, da bi se, između ostalog, obnovila, osnažila i oživjela jedna od poglavitih vrednota, koja je u našoj zapadnoj kulturi već odavno u dubokoj krizi. Ta vrednota je naša *vjera*. Kao što je snažno istaknuo papa Ivan Pavao II., »vjera koja nije postala kultura, vjera je koja nije prihvaćena potpuno, nije shvaćena cjelovito i nije življena vjerno«⁶. Vjera koja je, naprotiv, postala kulturom, vjera koja je prožela čitava čovjeka, sav njegov način postojanja, svo njegovo djelovanje, normalan je put do jedne druge, još dublje i cjelovitije kulture življenja i postojanja ljudskoga bića, a to je *kultura svetosti*.⁷

Dubina duhovne krize u koju su ušli suvremena kultura i civilizacija, kršćanski svijet, pa dijelom i sama Crkva kao vidljiva zajednica vjernika, tako je snažna i sveobuhvatna da će izlaz iz nje moći biti, da bi ga uopće bilo, jedino cjelovit, sveobuhvatan i korjenit. A to je tako golem zadatak da je u nj potrebno uložiti ne samo sve intelektualne snage, svu psihološku i znanstvenu umješnost te sva tehnička, medijska i druga sredstva koja nam danas stoje na raspolaganju, nego usporedno s time unijeti i najdublje duhovne energije i potencijale, autentično evanđeosko svjedočanstvo života i djela, a ne tek deklariranja i manifestiranja, pripovijedanja i propovijedanja, intelektualna razglabanja, proučavanja i istraživanja. Kolikogod bila potrebna, nijedna znanost, pa ni teologija, ne može biti nadomjestak vjeri, duhovnom životu i svetosti. Dok god kršćani ne budu po svojoj vjeri, u svakom pogledu, daleko više i u što većem broju upravo zračili ljudskošću i evanđeoskom dobrotom, plemenitošću i bratskom srdačnošću, kristovskim zanosom za kraljevstvom Božjim, dok ne budu u svemu i po svemu na tragu samoga Krista, kriza suvremenog svijeta neće biti nadvladana onako kako bi to bilo najbolje da bude. Prema riječima Jacquesa Maritaina, danas »vjerovati u Boga mora značiti živjeti na takav način na kakav život ne bi mogao biti življen da Boga nema. Tada će zemaljska nada u Evanđelje moći postati životvornom snagom vremenite povijesti«⁸. A višeg zahtjeva i cilja od ovih sad ovdje naprosto nema. Jer kada Boga ne bi bilo, bila bi nezamisliva i ona visina, dubina i čistoća autentične svetosti koju su dostigli u ljudskome rodu zasigurno rjeđi, ali i dovoljno brojni pojedinci tako da su njihova svetost te dometi duha i svijesti, svekolika predanost života u ljubavi prema Bogu i drugima, bili i ostali čvrsta

⁶ IVAN PAVAO II., *L'Osservatore Romano*, 28. VI. 1982., 1–8, cit. u: A. BOZANIĆ, »Kultura i vjera – korijeni civilizacije i put nove evangelizacije. Dijalog između vjere i kulture«, u: *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 522.

⁷ Usp. I. SUPIĆIĆ, »Kršćanin i kultura u Hrvatskoj«, u: *Bogoslovska smotra*, LXX, 2000., 3–4, str. 622–627.

⁸ J. MARITAIN, *La significaton de l'athéisme contemporain*, Pariz, Desclée de Brouwer, 1949., str. 42.

potvrda i neporecivo svjedočanstvo realiteta i snage transcendencije i božanskog, Božje opstojnosti, milosti i prisutnosti čovjeku, za čovjeka i u čovjeku.

Kao što je duboko pokazao François Varillon, nema veće poniznosti od poniznosti Božje. A poniznost je u ljubavi kao što je i ljubav u poniznosti. Kad Bog ne bi bio Trojstvo, ne bi bio u sebi Ljubav. A kad ne bi bio Jedan, ne bi bio Bog. Ali Bog je prisutan u sebi tako što je prisutan Drugome. Njegov je odnos prema sebi relacija prema Drugom. Čovjek, pak, postaje Bogu sličniji samo u što potpunijem davanju i predanju. A Hans Urs von Balthasar, na tragu crkvenih otaca iz prvih stoljeća kršćanstva, upućuje nas na situiranje *kenoze* u samome Bogu te do otkrivanja u njoj tajne Njegova bića i djela.⁹ Kako postoji i Kristova kenoza, to znači da je Bog – Otac, Sin i Duh – vječno u kenozu, to jest u činu žrtvenog samopredanja. Kao što ističe Varillon, kad samo Trojstvo ne bi bilo u kenozu, u beskrajnoj i apsolutnoj ljubavi, ne bi bilo ni kenoze utjelovljene Riječi.¹⁰ A ako je to bit Božjega bića i života, čovjek je pozvan da participira u njima vlastitom kenozom, što potpunijim predanjem i službom u ljubavi prema Bogu, čovjeku pojedincu i zajednici koje je član ili dio. To, pak, uključuje sav njegov život – u svetosti.

Kriza kulture

Jedan od korijena krize suvremene kulture i tradiranih kršćanskih vrednota među velikim brojem ljudi našega doba jest novost ili korjenitost obrata na mnogim područjima; do njih su dovela i znanstveno-tehnička otkrića te njihova praktična primjena u svakodnevnom životu: elektronska i informatička revolucija potiče i favorizira trenutnu razmjenu informacija, brze promjene i intenzivnu dinamiku zbivanja, valorizira neposredna reagiranja i poteze kako u materijalnoj kulturi i unutar onoga što se sve više danas naziva ne samo tržišnim gospodarstvom nego naprosto tržišnim društvom, tako i u širokom spektru doživljavanja, djelovanja i događanja na razini kolektivnog mentaliteta i na području duhovne kulture. Kriza koju gotovo uvijek izazovu brze ili korjenite promjene očituje se danas i u tome što se u velikog broja ljudi više valorizira vremenito negoli vječno, svijet negoli nadsvijet, prolazno nad neprolaznim i besmrtnim, pa odatle i – kolikogod dobro, dragocjeno i poštovanja vrijedno bilo – ljudsko tijelo više od duha i duše, umjesto da ih se *sve* cijeni primjereno. Osim toga, danas se iznad svega vrednuje i cijeni sadašnji trenutak, ulomak vremena, naprosto sadašnjost, a

⁹ Usp. F. VARILLON, *L'humilité de Dieu*, Pariz, Le Centurion, 1974., str. 127, i H. URS VON BALTHASAR, *La Gloire et la Croix*, sv. I., Pariz, Desclée de Brouwer, 1990., str. 24–28 (izvornik: *Herrlichkeit, eine theologische Ästhetik*, Bd. I., Einsiedeln, Johannes Verlag, 1961.).

¹⁰ Usp. F. VARILLON, *isto*.

zanemaruju se i korijeni, i povijest, i prošlost, na kojima ta sadašnjost počiva, ali koje ona danas previše zanemaruje i zaboravlja i od njih se sve više distancira. Kao da suvremeni ljudi sve više gube memoriju.

S druge pak strane, potrošački mentalitet dovodi ne samo do materijalnog nego i do »duhovnog konzumizma«: slično potrošnoj robi, troše se i rasipaju i život i vrijeme, a za svijet misli i svjetonazor više se mari jesu li neposredno atraktivni, zanimljivi ili možda novi, ili pak naprosto korisni, izazovni, nečuvani i originalni negoli istiniti, dobro utemeljeni, u sebi vrijedni. Za ideje kao da je važnije da u suvremenim demokratskim društvima slobodno protječu i ulaze u natjecanje jedna s drugom nego da budu istinite, nositeljice temeljnih vrednota, pa tako i onih kršćanskih. Međutim, čitav taj splet zbivanja samo je jedna strana stvari suvremenih kulturnih i socio-psiholoških procesa s neprijepornim duhovnim implikacijama koje mogu ići sve do nihilizma. Njihovi su oblici raznoliki i mnogobrojni, a opća im je značajka da teže k nadilaženju izrazito humanističkih i tradicionalnih sadržaja i oblika kulture te da marginaliziraju njih općenito a kršćansku poruku u njima posebno. U takvim suvremenim stremljenjima teško je nazrijeti znatnije tragove kršćanskoga duha, pa ako i nisu uvijek otvoreno upereni protiv kršćanstva, u najmanju su ruku »neutralni«, izvan njegova neposrednog kulturnog utjecaja i kruga. Pa ipak, možda paradoksalno, današnji svijet vrvi i mnoštvom katkad doduše dijelom deformiranih ili jednostranih, ali ipak i nezanimarivih, nego i te kako vrijednih ideja, nekih i izvučenih iz kršćanskoga konteksta, no s bližim ili daljim podrijetlom u njemu. Dijalog između svih tih ideja, kao i između raznih vjernika i nevjernika, a tako i onih koji se jasno ne svrstavaju u jednu od tih dviju skupina, danas je i poželjan i potreban.

Dakako, ne bi trebalo imati iluzija pa misliti kako netom spomenuti procesi nisu možda već i u Hrvatskoj na djelu. Već je dosta rano u XX. stoljeću Henri Bergson snažno istaknuo da je suvremenom čovjeku potreban »nadmjestak duše«. Današnjem je čovjeku i njegovoj kulturi pogotovo potreban protutež, protuteža, naprosto mu je prijeko potrebna dimenzija vjere, nade i ljubavi, dimenzija religiozne svijesti, humanosti i duha. Kao što je istaknuo kardinal Paul Poupard, »u više zapadnih zemalja sekularizacija zahvaća iznutra kršćanske vrednote i običaje«¹¹. A taj fenomen sačinjava sâm po sebi pravu i duboku krizu vrednotâ. Zacijelo, prema Poupardu, u javnom se mnijenju kršćanstvo sve više shvaća kao da je tek kultura i povijesni fenomen, ispražnjen svog transcendentnog značenja i sadržaja. Drugi pak uzimaju kršćanstvo kao da je samo društvena pojava: jezik, institucije, kalendar, običaji, svetkovine »ostaju izvanjski kršćanskima, ali te su vrednote kao banalizirane u procijepu pluralističke kulture. Sami kršćani su pak izloženi opasnosti da gotovo neosjetno za-

¹¹ P. POUPARD, *nav. dj.*, str. 41.

počinju prihvaćati kriterije prosuđivanja i načine ponašanja najvećeg broja [ljudi]. Malo pomalo Evanđelje gubi svoju živu supstanciju kao što sol gubi okus¹². Na kršćanima je da jasno uoče tijekomove suvremene kulturne redukcije ili, kako je naziva Poupard, procese »kulturalizacije kršćanstva«, to jest njegova postupnog degradiranja u mislima i osjećajima ljudi na puki kulturni i povijesni, pa prema tome i prolazni fenomen relativne vrijednosti te da usuprot tome ponovno snažno i odlučno afirmiraju apsolutnu vrijednost Evanđelja – s onu stranu svih kultura i civilizacija.¹³

To se, međutim, ne može učiniti drukčije no što dubljim življenjem vjere, nepatvorenom i sveobuhvatnom ljubavlju, što većom ljudskošću i otvorenošću prema ljudima s kojima se živi, bili oni vjernici ili nevjernici, te na kraju, kao sintezom i vrhuncem svega, po istinskoj kulturi svetosti. Pred kompleksnim sindromom suvremene pojave agnosticizma, indiferentizma, ateizma, pa čak i nihilizma, na kršćanima je, pa tako i u Hrvatskoj, da uza sve spomenuto održe i zadrže svoj narodni i kulturni identitet te da se istodobno otvore svim pozitivnim procesima modernizacije na planetarnoj razini. Nesumnjivo, mi živimo na kraju jedne velike epohe ljudske povijesti i zapadne civilizacije, ali živimo i na jednom velikom početku, na pragu jedne nove epohe i jednoga novog svijeta, kojega nećemo vidjeti, ali ga svojim životom i djelovanjem već sada i ovdje, *hic et nunc*, moramo pripremati. I o nama barem dijelom ovisi kakav će taj novi svijet i ljudi u njemu, te njihov odnos prema kršćanstvu, vjeri i kulturi biti.

Ako se spomenute pojave redukcionizma mogu nazvati, s kardinalom Poupardom, »kulturalizacijom kršćanstva«, njegovim svođenjem na kulturnu pojavu, s druge se strane mora istaći evangelizaciju kulturâ, koja nije nipošto nova pojava jer teče od samih kršćanskih početaka sve do naših dana. Potiskivanje kultura koje su u prošlosti provodili neki kršćani, osobito Europejci na drugim kontinentima, kao da je Evanđelje to uključivalo, dok mu u stvari ništa nije bilo suprotnije na tom području, nije više problem naših dana. Naprotiv, u naše je doba jasnije no ikad da »ako Evanđelje obogaćuje kulture u kojima se utjelovljuje, regenerirane kulture sa svoje strane obogaćuju Crkvu. One joj pružaju nove i originalne oblike izričaja kršćanskog života. One pridonose rastu Mističnoga tijela prema 'pleromu' i prema zrelosti '*usque ad aetatem plenitudinis Christi*'«¹⁴.

Evangelizacija potiče svaku kulturu da nadiđe samu sebe, a ne da se zatvara u sebe. To vrijedi i za našu hrvatsku kulturu. To je vrijedilo i kroz svu njezinu povijest od prvih vremena susreta Hrvata s Crkvom i kršćanstvom u ranom sred-

¹² *Isto.*

¹³ *Usp. isto.*

¹⁴ *Isto.*, str. 40.

njem vijeku, to vrijedi i danas.¹⁵ Dobar dio vrijednih kulturnih djela velikana hrvatske znanosti i kulture u prošlosti nastao je gotovo beziznimno u dodiru s Evanđeljem i s europskom, napose zapadnoeuropskom kulturom i s nekim nam susjednim, ali i daljim europskim zemljama i narodima. A sami Hrvati su tim kulturama dali i svoj vlastiti prilog. Evangelizacija kulture, kad je autentična i prava, bez primjesa nametanja bilo čega stranog Evanđelju, pridonosi samo obogaćenju, uzdizanju i oslobođenju čovjeka i njegove kulture od ograničenjâ partikularizma i ekskluzivizma, otvara ih prema univerzalnom. Ne zaboravimo da je kultura jednog posve određenog vremena i sredine podarila i samom Evanđelju svoj jezik, način izražavanja i mentalnu strukturu. Ali, u biti svoje božanske poruke, Evanđelje nadilazi svaku kulturu.

Velika pitanja odnosâ Evanđelja i kultura, pitanja inkulturacije, uzajamnih utjecaja i obogaćivanja, a ponekad i kulturalnih ograničavanja kršćanske poruke kroz povijest, predmet su posebnih proučavanja i o njima postoji već opširna literatura.¹⁶ U njih se ovdje ne može ulaziti, ali što se tiče nekih važnih duhovnih aspekata suvremene krize vrednotâ u odnosu na kulturu, nužno je prisjetiti se onih vrlo ozbiljnih i dalekosežnih riječi Ivana Pavla II., još iz 1984. godine: »Dijalog Crkve s kulturama našega vremena je to vitalno područje čiji je ulog sudbina Crkve i svijeta.«¹⁷ S druge strane, kako je već pripomenuto, suvremena je kriza vrednotâ u biti kriza čovjeka. Kao što je već 1980. godine istaknuo Ivan Pavao II. u palači UNESCO-a u Parizu: »Postoji jedna fundamentalna dimenzija, koja je sposobna potresti do samih temelja sustave koji strukturiraju cjelinu čovječanstva i osloboditi ljudsku, individualnu i kolektivnu, egzistenciju prijjetnji koje je opterećuju. Ta fundamentalna dimenzija je čovjek, čovjek u svojoj cjelovitosti [...] Za stvaranje kulture treba afirmirati čovjeka za njega samog, a ne iz nekog drugog motiva ili razloga: jedino za njega samog!«¹⁸ Drugim riječima, prijeko je potrebna humanistička zasnovanost kulture da bi kultura služila čovjeku i da se kriza vrednotâ ne bi prelijevala na nju. Ali, kao što temelj kulture mora biti čovjek u njegovoj cjelovitosti, tako i suvremeni kršćanski humanizam mora i može biti jedino cjelovit, integralan, mora obuhvatiti *sve* u čovjeku i *svakoga* čovjeka. Pred više od pola stoljeća Jacques Maritain ga nije uzalud nazvao cjelovitim, integralnim humanizmom.¹⁹ Postupna izgradnja jednoga takvog cjelovitog, pa prema tome i univerzalnog humanizma na svim razinama i u svim ljudskim i

¹⁵ Usp. I. SUPIĆIĆ (ur.), »Hrvatska i Europa. Povijesno-filozofijski osvrt«, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, I. sv., *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, HAZU-AGM, 1997., str. 13–33.

¹⁶ Usp. npr. u: I. SUPIĆIĆ, »Kršćanin i kultura u Hrvatskoj«, str. 631–633.

¹⁷ Ivan Pavao II., cit. u: P. POUPARD, *nav. dj.*, str. 43.

¹⁸ Ivan Pavao II., cit. u: *isto*, str. 57–58.

¹⁹ Usp. J. MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989.

društvenim dimenzijama i odnosima, najsigurniji je temelj ili polazište neprestanog razrješavanja krize vrednotâ i na području kulture kao što je, na široj ravni, nezaobilazni i bitni dio postupnog hoda prema jednoj, vjerojatno vremenski još vrlo udaljenoj, ali zato ne manje potrebnoj i poželjnoj *civilizaciji ljubavi* kao konkretnom povijesnom idealu a ne kao utopiji, kao relativno ostvarivu cilju u neprestanom nastajanju, za kojim bi trebalo stalno težiti, a ne kao nekom povijesnom mitu ili savršenom stanju koje bi se moglo jedanput zauvijek dostići i postići.

Idolatrija i kultura

Na ovome bi mjestu možda bilo umjesno nešto reći i o idolatriji u kulturi kao i o idolatriji kulture ili pak o kulturi kao predmetu idolatrije. Zatvaranje u vlastitu kulturu, ekskluzivizam jedne plemenske, narodne ili druge zajednice koja uzdiže vlastitu kulturu iznad svega, prezirući druge kulture, često je pogubno i za tu zajednicu i za njezinu kulturu. Paradoksalno, takvo ekstremno vrednovanje jedne kulture dovodi obično baš do stavljanja u pitanje njezinih vrijednosti. Tako je to i danas. Dakako, svaka kultura ima svoju posebnu vrijednost i važnost, kao što je vrijedan i važan svaki narod. Bog djeluje u svim narodima i kulturama.²⁰ Iz Objave znamo koji je tu krajnji Božji cilj: »Njegov je plan da okupi sve u jedinstvu novoga neba i nove zemlje koje će biti zadnja manifestacija Kraljevstva Božjeg. Pa premda svaka kultura i svaka povijest imaju svoje značenje i premda su neki narodi i neke kulture mogli biti od Boga izabrani za posebnu službu, nijedna posebna kultura ili povijest ne smije biti izdvojena i idolatrizirana.«²¹ Uskrsli Krist je prisutan u svim kulturama, ali nijedna kultura nema pravo ni na kakvu idolatriju.

U ovom kontekstu potrebno je reći barem nekoliko riječi i o jednoj duhovnoj, ali i sociološkoj te, još više, upravo kulturalnoj pojavi modernih vremena, a to je ateizam. Više je nego začudno kako se u našoj hrvatskoj, napose kršćanskoj javnosti u postkomunističkom vremenu premalo raspravlja o ateizmu, i to gotovo kao da ga nije ni bilo, premda nas je njegov val kobno pogađao tijekom dugih desetljeća. O njemu bi, naime, trebalo mnogo toga razumjeti i u svezi s njim reći, iako on više nije, kao što je bio prije, praktički službena i nametnuta ideologija. Ipak, njegova je prisutnost i danas sasvim razvidna, pa se dijalog s ateistima nameće ne samo kao filozofska nego i kao kulturna potreba. No, nema i ne može biti ni s kime drugim ikakva dijaloga bez dijaloga, ponajprije, sa samim sobom, bez jednog dubljeg promišljanja i shvaćanja vlastitog identiteta i vlastitih stavova

²⁰ Usp. M. AMALADOSS, *nav. dj.*, str. 52.

²¹ *Isto.*

va spram sebe i drugih. Tu pred kršćanima, i ne samo pred njima, stoji još velik posao.

Ateizma i ateista bilo je sigurno više ili manje uvijek, ali nikad do XX. stoljeća kao jedne široko rasprostranjene kulturne pojave, koja je zahvatila gotovo sve strukture društva te postala službenom ideologijom koju su njegovi tako brojni članovi morali otvoreno ili prešutno praktički prihvatiti te se shodno njoj javno ponašati i nastupati. Osim toga, suvremeni je ateizam imao neka svojstva što ih onaj iz prošlih vremena nije imao. Postao je, naime, i apsolutni i pozitivni ateizam te time stavio radikalno u pitanje vrednotu nad svim vrednotama – samoga Boga. Vremenski raniji, takozvani *negativni* ateizam obilježio je snažno već intelektualne krugove XVIII. stoljeća, barem u jednom dijelu Europe, a sastojao se naprosto u negaciji ili nijekanju odnosno odbacivanju ideje Boga. Ali *pozitivni* ateizam XIX. i osobito XX. stoljeća bio je i dugo ostao aktivna borba protiv svega što podsjeća na Boga i ima s njim ikakvu vezu. Bio je to manje samo *a-teizam* a daleko više stvarni *anti-teizam*. Više od jednoga stoljeća svjedoci smo provale u mentalitet i kulturu europske civilizacije jednoga takvog ateizma koji, osim toga što je u navedenom smislu *pozitivni* antiteizam, još je i *apsolutni* ateizam: on ne niječe možda nekog krivo zamišljenog Boga, koji bi bio neka patvorena, od ljudi izmišljena slika o Bogu, neki lažni bog ili idol, koji tlači čovjeka oduzimajući mu svaku autonomiju i slobodu, dakle neka čovjekova mentalna konstrukcija, nego niječe pravoga i živoga Boga ljubavi i milosti, Boga Abrahama, Izakova i Jakovljeva, Boga Isusa Krista, Boga Stvoritelja i Spasitelja, koji ljubi i oslobađa čovjeka, svojom ga milošću uspravlja i uzdiže, vodi ga k punini slobode i života u zajedništvu istine i ljubavi.

Religiozna, a ne samo kulturna i sociološka pojava neviđenih razmjera, što on u biti – ali s obratnim predznakom – jest, apsolutni antiteizam živi još uvijek, čak službeno, u nekim dijelovima svijeta premda je u svojim ekstremnim oblicima doživio potpuni poraz u Europi htijući izgraditi ljudsko društvo, civilizaciju i kulturu ne samo *bez* kršćanstva, nego i *protiv* svake religije, a kršćanstva osobito. Međutim, opće materijalističko usmjerenje sadašnje zapadne civilizacije uključuje jedan drugi ateizam agnostičkog ili indiferentističkog tipa na koji je upozorio u rujnu 1997. u Pragu, na međunarodnom simpoziju o 2000. godini, pisac i državnik Vaclav Havel: »Suvremena je civilizacija u biti duboko ateistička. Ona je u stvari prva ateistička civilizacija ljudske povijesti i, istodobno, prva civilizacija koja obuhvaća cijeli planet.«²²

Moglo bi se doduše reći da u današnjoj zapadnoj civilizaciji i kulturi nije više riječ toliko o pravom ateizmu nego o indiferentizmu. U stvari, *indiferentizam*

²² Cit. u: P. de PLUNKETT, *Quelle spiritualité pour le XXIe siècle?*, Pariz, Editions 1, 1988., str. 38.

je danas široko rasprostranjena pojava. No, i indiferentizam jest, ili barem može biti, oblik a-teizma. Može li se, naime, u njemu pronaći Boga? S obzirom da indiferentizam zacijelo nije isto što i anti-teizam, za njega bi se možda ipak moglo reći, riječima Apokalipse, da nije ni vruć ni hladan. A prema jednome piscu XX. stoljeća, mlakost i bljedoća, kojima je najčešće obilježen, moderni su oblik đavolskog. Prosječnost i osrednjost mogu katkad biti prava zavodnička zamka. Ravnodušnost i mlakost mogu postati jedan od onih širokih i prostranih putova koji, prema riječima Evanđelja, vode u propast ili barem privremeno odvođe od Boga. Indiferentizam anestezira vjeru, izraz je duhovne neosjetljivosti i tu neosjetljivost pojačava u kulturnom ozračju i klimi koje oko sebe stvara.

Suvremena se, ne samo duhovna, nego i kulturna kriza vrednota, dakle, iskazuje između ostalog u čitavom nizu pojava od kojih smo ovdje, sasvim kratko, mogli spomenuti samo četiri: nihilizam, ateizam, indiferentizam i idolopoklonstvo.

Ovo zadnje, *idolatrija*, zaslužuje još nekoliko riječi. Idolatrija se ne samo protivi prvoj i temeljnoj od svih Božjih zapovijedi: «... nemaj drugih bogova uz mene», nego i sama po sebi predstavlja i uključuje najdublju krizu u koju ljudsko biće može pasti, njegovo najopasnije otuđenje, a to je stavljanje *uz* Boga ili čak *iznad* Boga nekih drugih pseudo-vrednota ili vrednota koje, bile autentične ili lažne, mogu zaokupiti, zavesti i zarobiti čovjeka. Idolatrija je možda, kako neki misle, još veće zlo od samoga ateizma ili indiferentizma. Jer, dok ovi mogu biti više neko pasivno stanje nesigurnosti i sumnje, negativni odnos bez veće dubine, idolatrija stoji u pozitivnom odnosu zaokupljenosti, podvrgnutosti, pa čak i psihološko-moralne općinjenosti nečim što nije Bog. To je stanje ropstva, a ne slobode. Ne može se ne vidjeti da se u naše doba toliki sadržaji kulture, pseudo-kulture, pa i raznih subkulturalnih pojava, koji se putem tehničkih medija ne samo nude nego i nameću velikom mnoštvu ljudi, napose mladih, prikazuju kao neke vrhunske vrednote, najvažnije ili gotovo jedino vrijedne pozornosti, ulaganja života i vremena, misli i osjećaja: u to su uključeni filmovi, glazba, predstave, plesovi i zabave svih vrsta koji zahvaćaju i zauzimaju toliko slobodnog, radom nezahvaćenog životnog prostora. Problemi uporabe toliko naraslog i po količini nikad prije toliko raspoloživog slobodnog vremena postali su danas predmetom ozbiljnih znanstvenih istraživanja. Ti problemi stoje manje u obilju tog vremena, a daleko više u sadržaju kojim ga se ispunjava. Ako su sadržaji i kultura koje su izraz na nekom nižem stupnju jedne ozbiljno ljudski utemeljene ljestvice vrijednosti, a čovjek je tim sadržajima i emotivno i unošenjem svog životnog vremena stopljen s kulturnim ozračjem iz kojeg ti sadržaji izvire, pitanje je koliko to može za njega biti dobro na duhovnom planu premda ga može čvršće integrirati u socijalne skupine i utoliko mu pružiti neki psihološki oslonac unutar njih – onoliko koliko te skupine same žive i osjećaju u skladu s tim ozračjem.

Jedan drugi, teže prepoznatljivi ili prikriveni oblik idolatrije kao duboke krize vrednotâ, ali ovoga puta među samim kršćanima ili onima koji se usuđuju smatrati kršćanima, jest već spomenuta, kako je zove kardinal Poupard, »kulturalizacija kršćanstva«, i to ne ona koju vrše oni koji kršćani nisu niti to žele biti, nego u koju upadaju oni koji kršćani jesu ili samo misle da jesu, ili pak to žele biti. To su, naime, oni kršćani ili pseudo-kršćani koji se prema svojem kršćanstvu počinju ponašati više kao prema kulturnoj i sociološkoj pojavi, zadovoljavaju se unutar crkvenih i kršćanskih laičkih zajednica svojim, često socijalno i/ili nacionalno obojenim identitetom, koji miješaju s pripadnošću Crkvi i vjeri, s nekim običajima i tradicijom, sa svojom mentalnom, psihološkom ili čak ideološkom opredijeljenošću, ili pak s vršenjem određenih ritualnih čina, bez dublje duhovne dimenzije, bez evanđeoske produbljenosti i istinske produhovljenosti. Postoje, na žalost, među kršćanima, ne samo među nekršćanima, pravi praktični ateisti. Oni doduše kažu da vjeruju i u tome mogu biti iskreni, ali po njihovu životu, po tome što u njemu toliko mjesto zauzimaju, s jedne strane, »sociološka religioznost«, više kulturna negoli izvorna religiozna identifikacija s kršćanstvom, deklarativno i dekorativno uključivanje u vanjske vjerske manifestacije, svetkovine i obrede, često i u neki formalizam i legalizam, a s druge strane po tome što, korak niže, u njihovu životu ipak preveliko mjesto dobivaju interesi, časti, moć, vlast, položaj, utjecaj, novac, i, uopće, svijet, takvi su kršćani ili, radije, pseudo-kršćani u stvari *praktični ateisti*. Oni, na kraju, Boga ipak ne uzimaju ozbiljno, ne žive kako bi živjeli kad bi Bog doista ispunjavao njihov život. Svi ljudi, pa i oni, trebali bi se uvijek pitati ne tiču li se i njih one Kristove riječi koje je uputio ne samo farizejima svojega doba nego i farizejima svih vremena.

S druge strane, postoje i oni koji su samo *pseudoateisti*: oni misle da ne vjeruju u Boga, ali bog kojemu odriču opstojnost nije pravi Bog, u kojega u stvari podsvjesno vjeruju.²³ Oni svojim ponašanjem i životom ne niječu Boga. Ovo je osobito važno shvatiti u naše doba. Stojimo, naime, usred tako složene krize vjere i gotovo svih duhovnih vrednota da je unutar nje katkad teško jasno razlikovati ljude po tome smatraju li se vjernicima ili ateistima. Takvo oštro razlikovanje moglo bi mnogima nanijeti tešku nepravdu i ne odgovarati istini. Kršćani bi se prvi morali odreći svakog etiketiranja kojega su i sami često žrtve, a tako i vrednovanja ljudi po tome smatraju li se oni vjernicima ili ne. Valja jednom zauvijek odlučno i jasno reći da s onu stranu te pretpostavljene razlike ima jednako poštenih, vrijednih i časnih ljudi koji žive u skladu sa svojom savjesti i čine u svom životu dobro. Nitko nema pravo ikoga (o)suditi. Ali svakome je dužnost da svakoga koliko god može shvati i cijeni. S druge strane, već »kao svaka darovitost tako i prirodna nadarenost za religiozno može biti manja ili veća«, kao što »i kod

²³ Usp. V. E. FRANKL, *Bog podsvijesti*, Zagreb, Oko tri ujutro, 1980.

skromnije religiozno nadarenih osoba valja cijeniti ako su puno ili čak sve dale od sebe.«²⁴ Neovisno o tome to vrijedi za sve ljude naprosto, pa i za ateiste posebno, u tom smislu što, ako i misle da ne vjeruju ili doista ne vjeruju u Boga, njihova osoba, život i djelovanje imaju i te kakvu vrijednost, dapače – prema izričitom iskazu papinskog Međunarodnog teološkog povjerenstva iz 1996. godine – na neki način su dio Božjega naroda kad »bez svoje krivnje nisu došli do jasne spoznaje Boga, ali unatoč tome nastoje živjeti ispravno (*Lumen gentium*, 16).«²⁵ Na kraju, »utjelovljenjem se naime Sin Božji na neki način sjedinio sa svakim čovjekom«²⁶.

Pokušaj zaključka

Da bi se barem djelomično ublažio ili smanjio barem jedan od aspekata velike i duboke kulturne i religiozne krize našega vremena, koji stoji u katkad površinskom a ponekad i u dubljem nerazumijevanju između onih koji kažu da vjeruju i onih koji tvrde da ne vjeruju, potreban je među svima njima iskren i stvaran dijalog. Približavanje i bolje uzajamno upoznavanje među ljudima svih usmjerenja i opredjeljenja, u međusobnoj otvorenosti i poštovanju, jedan je od temeljnih preduvjeta izgradnje »zdravog društva«.²⁷ Ali dijalog nije samo metoda, sredstvo ili put, on je i cilj. »Premda Crkva potpuno zabacuje ateizam, ipak iskreno izjavljuje da svi ljudi, vjernici i nevjernici, moraju zajednički raditi na ispravnoj izgradnji ovoga svijeta u kojem zajedno žive. A toga ne može biti bez iskrenog i razboritog dijaloga.«²⁸ Kao što se mora jasno razlikovati kršćanstvo i kršćane, tako valja razlikovati ateizam i ateiste. Dijalog pak ne isključuje nego, naprotiv, pretpostavlja očuvanje vlastitog identiteta, čak dapače i njegovo produbljenje i snažnije profiliranje, koje nipošto ne znači i zatvaranje ili odvajanje. To pogotovo vrijedi za kršćane čiji identitet stoji, između ostaloga, baš i u otvorenosti, uvažavanju i poštovanju drugoga, svakog čovjeka tko god on bio. Živjeti i realno ostvarivati kršćansku otvorenost i izlaženje u susret svim ljudima isto je što i nastojanje na premošćivanju krize odnosâ među njima, dapače svih kriza, kulturnih, socijalnih i nacionalnih, koje opterećuju naše vrijeme.

Ako bi na kraju trebalo formulirati za same kršćane barem jednu zaključnu rečenicu o duhovnoj i religioznoj krizi suvremenoga svijeta, vezanoj uz stanje

²⁴ I. GOLUB, »Religiozna nadarenost«, u: *Bogoslovska smotra*, L, 1980., br. 4, str. 379.

²⁵ Međunarodno teološko povjerenstvo, *Kršćanstvo i religije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999., str. 45.

²⁶ *Gaudium et Spes*, 22.

²⁷ Usp. A. MIŠIĆ (ur.), *Crkva i zdravo društvo*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1999.

²⁸ PAVAO VI., *Populorum Progressio*, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *nav. dj.*, str. 218.

kulture, moglo bi se reći kako će ta kriza krenuti na put razriješenja u onoj mjeri u kojoj će kršćani stići i možda prijeći kritičnu točku te ostvariti kritičku masu *kulture svetosti*, kad će kod što većeg broja među njima, prema riječima Ivana Pavla II., vjera sve više postati kulturom, kad će životom i djelom, a ne samo riječima, nego uvjerljivo i autentično svjedočiti Krista. Jer drugoga puta nema.

Literatura

- Michaël AMALADOSS, *A la rencontre des cultures. Comment conjuguer unité et pluralité dans les Eglises?*, Pariz, Les Editions de l'Atelier, 1997.
- Josip BALOBAN, »Znakovi i simboli u suvremenoj evangelizaciji«, u: *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 430–440.
- Stjepan BALOBAN, *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Zagreb, Glas Koncila, 1998.
- Stjepan BALOBAN, ur., *Kršćanin u javnom životu*, Zagreb, Glas Koncila, 1999.
- Stjepan BALOBAN, ur., *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, Glas Koncila, 1999.
- Evgenij V. BARABANOV, *Sudbina kršćanske kulture*, Zagreb, Družba katoličkog apostolata, 1984.
- Anton BOZANIĆ, »Kultura i vjera – korijeni civilizacije i put nove evangelizacije«, u: *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 521–531.
- Anton BOZANIĆ, »Kultura i socijalni nauk Crkve«, u: *Crkva u svijetu*, XXXIII, 1998., 2, 231–240.
- Anton BOZANIĆ, »Evangelizacija i današnja nova evangelizacija«, u: *Obnovljeni život*, 53, 1998., 2, str. 141–150.
- Anton BOZANIĆ, »Socijalni nauk Crkve u današnjoj evangelizaciji«, u: *Obnovljeni život*, 53, 1998, 4, str. 447–456.
- Anton BOZANIĆ, »Evangelizacija i obraćenje – trajni procesi«, u: *Obnovljeni život*, 54, 1999., 1, str. 111–116.
- Pavao BUTORAC, *Problemi kulture*, Dubrovnik, 1966.
- Hervé CARRIER, *Évangélisation et développement des cultures*, Rim, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1990.
- Pierre de CHARENTENAY, *La nouvelle évangélisation*, Pariz, Assas Editions, 1991.
- »Chiesa e cultura universitaria«, u: *Enchiridion Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede*, Bologna, Edizione Dehoniane Bologna, sv. 11 (1988–1989), 1992., str. 233–248.
- Biserka CVJETIČANIN, Vjeran KATUNARIĆ, ur., *Cultural policy in Croatia. National Report*, Strasbourg, Council of Cultural Co-operation, 1999.
- Enchiridion Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede*, Bologna, Edizione Dehoniane Bologna, sv. 11 (1988–1989), 1992.; sv. 13 (1991–1993), 1996.
- Viktor E. FRANKL, *Bog podsvijesti*, Zagreb, Oko tri ujutro, 1980.
- Bernard GENDRIN, *Eglise et société: communication impossible?*, Pariz, Desclée de Brouwer, 1995.

- Ivan GOLUB, »Religiozna nadarenost«, u: *Bogoslovska smotra*, L, 1980., br. 4, str. 377–379.
- Ivan GOLUB, »Na međama vjere i umjetnosti«, u: *Svesci*, 1982., 46, str. 53–61.
- Ivan GOLUB, »Mesijanizam kulture ili riječ i slika kao zajedničko mjesto vjere i kulture«, u: *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 376–387.
- Ivan GOLUB, *Dar dana šestoga*, Zagreb, Tevizija, 1999.
- Ivan KOPREK, »Istina će nas oslobađati. Kršćanska filozofija o zdravlju društva«, u: Anto Mišić, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1999., str. 45–56.
- Jože KRAŠOVEC, »Inkulturacija Božje riječi u Svetom pismu«, u: *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 297–305.
- Ante KUSIĆ, »Katolicizam i kultura – danas«, u: Marijan STEINER, ur., *Synthesis theologica*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1994., str. 649–668.
- Željko MARDEŠIĆ, *Lica i maske svetoga. Oglеди iz društvene religiologije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1997.
- Željko MARDEŠIĆ, »Kršćanstvo s ljudskim licem«, u: *Crkva u svijetu*, XXXIII, 1998., 2, str. 99–100.
- Željko MARDEŠIĆ, »Kulturološka kriza kršćanstva«, u: *Crkva u svijetu*, XXXV, 2000., 2, str. 135–138.
- Jacques MARITAIN, *Religion et culture*, Pariz, Desclée de Brouwer, 1930., 1968.; hrv. prijevod: *Religija i kultura*, Zagreb, Istina, 1935.
- Jacques MARITAIN, *Art et scolastique*, Pariz, Louis Rouart et fils, 1935., 3. izd.
- Jacques MARITAIN, *Humanisme intégral. Problèmes temporels et spirituels d'une nouvelle chrétienté*, Pariz, Aubier, 1936.; hrv. prijevod: *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989.
- Jacques MARITAIN, *La signification de l'athéisme contemporain*, Pariz, Desclée de Brouwer, 1949.
- Međunarodno teološko povjerenstvo, *Kršćanstvo i religije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1999.
- Anto MIŠIĆ, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1999.
- Ladislav NEMET, »Inkulturacija u suvremenoj evangelizaciji«, u: *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 511–520.
- Ladislav NEMET, »Globalizacija i Crkva. Teološko vrednovanje jedne pojave«, u: *Obnovljeni život*, 54, 1999., 1, str. 23–34.
- Ladislav NEMET, »Kršćanin na pragu trećeg tisućljeća«, u: *Obnovljeni život*, 54, 1999., 3, str. 339–351.
- Ladislav NEMET, »Civilizacija ljubavi. Pojam kulture u suvremenim crkvenim dokumentima«, u: Anto Mišić, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1999., str. 125–140.
- Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Pariz, UNESCO, 1995.

- Papinsko vijeće za kulturu, *Promicati pastoral kulture*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1999.
- Patrice de PLUNKETT, *Quelle spiritualité pour le XXIe siècle?*, Pariz, Editions 1, 1998.
- Paul POUPARD, *L'Eglise au défi des cultures. Inculturation et évangélisation*, Pariz, Desclée, 1989.
- Željko PULJIĆ, »Kultura u misli Ivana Pavla II.«, u: *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 404–417.
- Joseph RATZINGER, *Fede, verità e cultura*, Milano, Tracce, 2000.
- Christophe ROUCOU, *La foi à l'épreuve de la mondialisation*, Pariz, Les Editions de l'Atelier, 1997.
- Ivan SUPIČIĆ, »Crkva i humanije društvo«, u: Anto Mišić, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1999., str. 17–33.
- Ivan SUPIČIĆ, »Humanizam i politika«, u: Stjepan Baloban, ur., *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, Glas koncila, 1999., str. 17–38.
- Ivan SUPIČIĆ, »Kršćanin i kultura u Hrvatskoj«, u: *Bogoslovska smotra*, LXX, 2000., 3–4, str. 617–634.
- Tomislav ŠAGI-BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998.
- Tonči TRSTENJAK, »Božja riječ pred izazovom elektronskih medija«, u: *Obnovljeni život*, 53, 1998., 2, str. 151–160.
- Hans URS VON BALTHASAR, *La Gloire et la Croix*, sv. I, Pariz, Desclée de Brouwer, 1990. (izvornik: *Herrlichkeit, eine theologische Ästhetik*, Bd. I. Einsiedeln, Johannes Verlag, 1961.).
- Paul VALADIER, *Un christianisme d'avenir*, Pariz, Seuil, 1999.
- Marijan VALKOVIĆ, »Krist, kultura i kontrakultura«, u: *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 306–331.
- Marijan VALKOVIĆ, ur., *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991.
- François VARILLON, *L'humilité de Dieu*, Pariz, Le Centurion, 1974.
- Stjepan ZIMMERMANN, *Kriza kulture. Kulturno-filozofske studije iz suvremene socijalne filozofije*, Zagreb, HAZU, 1943.

Summary

VALUE CRISIS AND CULTURE

The crisis of values and culture is a state in which the values are wavered, questioned and weakened, but it is also a state of opportunity, with the incentive to look for a solution; it is the need for change in order to improve and progress. The author discusses the crisis of spiritual values as the crisis of man. The contemporary crisis of civi-

lization aims at human beings and his/her basic values: while a big part of humanity lives in poverty and hunger, is underdeveloped, illiterate, and culturally marginalized, the minority lives in abundance and luxury, in wanton dissipation and enjoyment. Even the human life, from its conception to death, is depreciated. To these human and social dimensions of the crisis we should add the metaphysical, spiritual and religious dimensions. Modern, especially Western civilization, has produced a human being with emphasized individualism, egotism, indifference towards transcendence and God, an individual directed towards the transient and material. He/she is dominated by the consumers' mentality and relativization of all essential values, especially spiritual values. Those who analyze this condition speak about a manifold cultural crisis of humanity. To this contemporary state of crisis, Christians are invited to offer a culture of sanctity, so that their faith may become a true culture. Through the Cross of Christ human crises become the opportunity for overcoming temptations, for carrying the cross, hence for spiritual deepening.

Key words: crisis, culture, values, faith, kenosis, atheism, indifference, nihilism, idolatry, culture of sanctity.